

Г. Магась

НАУКОВІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ГАЛУЗІ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Проведено дослідження наукових основ охорони державного кордону. Проаналізовано теоретичні підходи науковців до поняття “теорія охорони державного кордону”, визначено місце і роль теорії охорони державного кордону України в системі наукових знань, встановлено її відносну самостійність як галузі знань. Сформовано наукові основи теорії охорони державного кордону України на сучасному етапі.

Ключові слова: державне управління, теорія охорони державного кордону, понятійний апарат, закони, закономірності.

Євроінтеграційні прагнення України та глобалізаційні процеси, які відбуваються в світі, впливають на прикордонну політику, що потребує пошуку шляхів підвищення рівня надійності охорони державного кордону як ключового атрибуту її суверенітету, територіальної цілісності та важливої складової національної безпеки України.

Державне управління – це вид діяльності держави, здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади (Адміністрації Держприкордонслужби України) через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод [1]. Тому незаперечною особливістю сучасного стану українського суспільства є необхідність пошуку теоретико-методологічних основ розвитку держави, суб’єктів державного управління, визначення і впровадження оптимальних форм їх взаємодії. На сьогодні проблеми ефективної діяльності органів та підрозділів, методи їх вирішення в загальній системі управління органів та підрозділів Державної прикордонної служби перебувають у полі зору керівництва ДПСУ, що свідчить про актуальність вивчення теоретичних та методологічних аспектів процесу державного управління у сфері охорони державного кордону.

Об’єктивна необхідність систематизації знань щодо охорони державного кордону у формі фундаментальної наукової праці викликана і тим, що й досі розробка проблем теорії велася за окремими темами і питаннями, які не були пов’язані в цілісну і логічну систему.

Охорона та захист державного кордону як один із ключових напрямків забезпечення національної безпеки є також предметом досліджень таких науковців як О. Андрощук, В. Баратюк, О. Біньковський, О. Боровик, В. Городнов, Ю. Дем’янюк, О. Деркач, С. Дмитров, В. Залож, В. Золотов, В. Зьолка, Ю. Івашков, І. Катеринчук, В. Кириленко, В. Косевцов, Д. Купрієнко, Б. Лейда, А. Махнюк, А. Мисик, О. Михайлишин, В. Назаренко, Б. Олексієнко, В. Русаков, В. Серватюк, О. Ставицький, Д. Хруст, О. Шинкарук та ін. Крім того, значний потенціал для адаптації у прикордонну наукову сферу мають окремі положення теорії національної (у т.ч. воєнної) безпеки, що їх розробили відомі вчені В. Богданович, В. Горбулін, Ю. Гусак, Ю. Даник, О. Дзьобань, Г. Дробаха, М. Єжеєв, М. Єрмошин, О. Загорка, О. Ільяшов, А. Качинський, В. Косевцов,

В. Ліпкан, А. Лобанов, С. Мосов, Н. Нижник, В. Олуйко, Ю. Пунда, В. Радецький, Ю. Репіло, І. Романченко, І. Руснак, І. Свіда, А. Семенченко, Г. Ситник, Є. Смірнов, М. Сунгуровський, В. Телелим, В. Ткаченко, П. Чабаненко, В. Шарий, В. Шемаєв, О. Шмаков, С. Ярош та інші.

Попри законодавче закріплення основних вимог щодо забезпечення недоторканності державного кордону, у практиці врядування відсутні науково обґрунтовані положення про забезпечення їх предметної реалізації, а теоретико-методологічні напрацювання у цьому напрямку мають розрізнене, позасистемне спрямування.

Мета статті – обґрунтування наукових основ теорії охорони державного кордону України як самостійної галузі знань.

У сучасних умовах важливим завданням ДПСУ є забезпечення ефективної реалізації політики у сфері охорони державного кордону, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [2].

Результати досвіду практичної діяльності ДПСУ, аналізу фундаментальних наукових праць та нормативно-правових документів дали змогу виявити протиріччя у прагматичній, організаційно-правовій та науковій сферах, які унеможливають подальший розвиток ДПСУ та ефективну реалізацію політики у сфері охорони державного кордону, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Це, насамперед, протиріччя між:

– наявністю стратегічних завдань щодо розвитку Державної прикордонної служби України та нерозробленістю комплексного підходу щодо модернізації системи захисту державного кордону з метою гарантування державного суверенітету і забезпечення національної безпеки;

– потребою в уніфікації та стандартизації основних понять у державно-управлінській науці у сфері охорони державного кордону та недостатньою сформованістю відповідного категоріально-понятійного апарату;

– потребою у науково-методичному забезпеченні діяльності Державної прикордонної служби України та моральним застаріванням парадигмальних основ охорони державного кордону України;

– потребою в забезпеченні ефективної охорони державного кордону України та відсутністю науково-методичного апарату щодо прогнозування ефективності оперативно-службової діяльності з урахуванням основних функцій та структури Державної прикордонної служби України.

З огляду на це, можна констатувати, що усунення зазначених протиріч є необхідністю для забезпечення ефективної реалізації політики у сфері охорони державного кордону, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Своєю чергою, це обумовлює потребу у формулюванні та вирішенні важливої наукової проблеми, яка полягає у розробці методологічних основ (наукових теорій, концепцій, методів, методик) охорони державного кордону Державною прикордонною службою України в сучасних умовах.

Це дозволить визначити місце і роль теорії охорони державного кордону в системі наукових знань, встановити її відносну самостійність як галузі знань. Для цього необхідно усвідомити, що таке охорона державного кордону як складне суспільно-політичне явище, і чим вона відрізняється від інших видів діяльності, з'ясувати співвідношення теорії і

практики, розібратися з структурою наукового знання та критеріями сформованості наукової теорії і спеціальних галузей знання.

Наука – це сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність.

Термін “наука” вживається також для визначення окремих, відносно самостійних галузей знання (їх називають також науковими дисциплінами).

Поняття “наука” враховує не лише систему знань про природу, суспільство і мислення, про об'єктивні закони їх розвитку, але й усі умови і методи цієї діяльності: учених з їх знаннями і здібностями, кваліфікацією і досвідом, наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування; методи науково-дослідної роботи, понятійний і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також весь добуток знань, що є передумовою, засобом або результатом наукового виробництва.

Відомо, що продуктом науки є нові знання. Знання – це перевірений суспільно-історичною практикою і засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у формі представлень, понять, суджень, теорій. Наукове знання, так само як і наука, має складну структуру. Воно розчленовується на сфери різних наук. Ці сфери, своєю чергою, поділяються на ще дрібніші частини, пов'язані з конкретними науковими теоріями. В межах відносно цілісної частини наукового знання, яка охоплюється конкретною науковою теорією, виділяється певна структура (будова) науки. Уявлення про неї можна отримати, якщо відповісти на запитання: що таке наукова теорія, яка класифікація (за істотними ознаками) наукових теорій, як різні теорії співвідносяться одна з одною в межах окремої наукової сфери, як взаємозв'язані окремі науки, яка кінцева мета діяльності характеризує організацію наукового знання в різних науках тощо.

Аналіз процесів, що відбуваються в науці і наукових знаннях свідчить що, по-перше, подальше розчленовування науки на окремі самостійні галузі знань – процес закономірний і викликаний необхідністю глибшого і усебічного пізнання того або іншого явища, процесу, предмета, що викликається потребами практики; по-друге, на цій же основі відбувається виокремлення з раніше сформованих наукових дисциплін нових, що виникають, як правило, на стику двох або більше наукових дисциплін; по-третє, інтеграція науки не усуває її диференціації, а припускає. Про це свідчать певні дані. Нині кількість наукових дисциплін в порівнянні з минулим століттям збільшилась більш ніж у 10 разів і продовжує зростати.

І нарешті, ніколи не потрібно забувати, що наука є внутрішнім єдиним цілим. Її розділення на окремі сфери обумовлено не так сутністю речей, як обмеженістю спроможностей людського пізнання. Усвідомлення того, що на сучасному етапі відбувається в науці та її продукті – знаннях, дозволяє зрозуміти, чому потрібне виділення теорії охорони державного кордону у відносно самостійну галузь знань. Наукові знання (як і окремі науки) прийнято ділити на фундаментальні і прикладні. Теорія охорони державного кордону належить до прикладних наук.

Теорія у широкому сенсі трактується як система поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і роз'яснення якого-небудь явища. У більш вузькому і спеціальному сенсі теорія розглядається як вища, найрозвиненіша форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та істотні зв'язки певної сфери дійсності – об'єкту цієї теорії.

Кожна галузь знань повинна мати: свій об'єкт і предмет дослідження, понятійний апарат, що відповідає її предмету; фундаментальний закон (закони) і закономірності, властиві предмету; принципи або теорії, що дозволяють пояснити безліч фактів об'єкту дослідження.

Наявність свого об'єкту і предмету дослідження є першим найважливішим критерієм сформованості теорії.

Охорона державного кордону держави є об'єктивною реальністю, яка викликана, по-перше, тим, що державний кордон існує об'єктивно; він був, є і буде атрибутом держави доти, поки вона існує; по-друге, тим, що захист своїх інтересів безпосередньо на державному кордоні є об'єктивною потребою української державності. Охорона державного кордону України [3] є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону і полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах заходів із метою забезпечення недоторканості державного кордону. Охорона державного кордону характеризується виконанням низки відносно *самостійних специфічних дій*, які полягають у: припиненні будь-яких спроб незаконної зміни проходження державного кордону на місцевості; відбитті збройних вторгнень на територію України військових груп і незаконних збройних формувань; припиненні збройних та інших провокацій на державному кордоні України; попередженні та недопущенні перетину державного кордону України особами і транспортними засобами поза пунктами пропуску або незаконними способами; виявленні і затриманні порушників державного кордону України; здійсненні у встановлених пунктах пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів й іншого майна [4 – 6].

Крім того, до таких специфічних дій належать контроль за виконанням встановленого режиму в пунктах пропуску через державний кордон; здійснення контролю за дотриманням українськими й іноземними невоєнними судами та військовими кораблями встановленого порядку плавання і перебування в територіальних водах (територіальному морі) України, внутрішніх водах України в українській частині вод прикордонних річок, озер і інших водойм; надання необхідного сприяння в контролі за збереженням природних ресурсів, дотриманні правил промислової діяльності по охороні природного середовища від забруднення.

На державному кордоні України виникають і вирішуються безліч інших важливих і часом непередбачуваних проблем.

Таким чином, враховуючи свою специфічну спрямованість, охорона державного кордону об'єктивно відрізняється від інших видів діяльності із захисту державного кордону України. З урахуванням вищенаведеного можна зробити висновок про те, що *об'єктом* теорії охорони державного кордону, який підлягає теоретичному та практичному вивченню, є сама *охорона державного кордону України* як соціально-політичне явище.

Під предметом розуміється категорія, яка визначає деяку цілісність, виокремлену зі світу об'єктів у процесі людської діяльності та пізнання. Необхідно зазначити, що між об'єктом вивчення наукової дисципліни і її предметом існує певна відмінність. Якщо об'єкт існує об'єктивно і задовго до виникнення самої галузі знання, то предмет ідеальний й історичний, та формується у міру прогресуючого пізнання наукою прихованих раніше сторін об'єктивних явищ. Враховуючи це, можна зробити висновок про те, що *предметом* теорії охорони державного кордону є *закони і закономірності охорони державного кордону органами (підрозділами) ДПСУ на суші, морі, річках, озерах і інших водоймах*.

Другим критерієм сформованості теорії є наявність понятійного апарату.

Поняття є однією з форм відображення об'єктивних явищ, процесів у мисленні, за допомогою яких пізнається їх суть, головні сторони і ознаки.

Теорія охорони державного кордону містить у собі властиві тільки їй поняття, які відображають факти реальності цього процесу. Серед них передусім можна виділити такі, які відображають сутність охорони державного кордону, а саме: “державний кордон”, “охорона державного кордону”, “порушники державного кордону”, “прикордонний режим”, “режим державного кордону”, “система охорони державного кордону”, “цілі охорони державного кордону”, “завдання охорони державного кордону” “основи охорони державного кордону”, “закономірності охорони державного кордону”, “принципи охорони державного кордону” та інші. Разом з тим, у теорії охорони державного кордону України застосовуються і поняття інших наук, у тому числі військової науки, а саме: “бойова готовність”, “тактика”, “взаємодія сил і засобів”, “оперативне підпорядкування”, “прикриття державного кордону”, “оперативне мистецтво”, “оперативний тил”, “військовий тил”, “оборона”, “контратака”, “бій” та ін. Також використовуються поняття, які використовуються в теорії забезпечення національної безпеки. Зокрема, такі, як “спеціальні органи противника”, “спеціальні служби противника”, “розвідувальна діяльність”, “контррозвідувальна діяльність”, “агентура”, “підривна діяльність”, “диверсійно-розвідувальні формування” та інші. Багато з цих понять є категоріями.

Таким чином, наявність широкого спектру понять, які відображають специфіку її предмета, є однією з об'єктивних підстав для виділення теорії охорони кордону в наукову дисципліну.

Третім критерієм сформованості теорії є встановлення фундаментального закону, властивого її предмету.

Закон виражає зв'язок між предметами, складовими елементами цього предмета, між властивостями речей, а також між властивостями усередині речей. Закони мають об'єктивне спрямування, але водночас, мають прояв через свідому практичну цілеспрямовану діяльність людей, груп людей, партій.

На підставі аналізу процесів охорони державного кордону в сучасних умовах, як об'єктивної реальності, можна зробити висновок, що *основний закон охорони державного кордону України відображає чітку позицію державної влади у вирішенні питань охорони державного кордону і полягає у єдності політичних, економічних, військових, режимних та інших заходів*, які забезпечать недоторканість державного кордону України. Цей закон має відображення в положеннях теорії охорони державного кордону України.

Четвертим критерієм сформованості теорії охорони державного кордону є наявність основних принципів.

Принципи охорони державного кордону є характерними, стійкими положеннями щодо організації і здійснення діяльності органів ДПСУ та інших сил і засобів із охорони державного кордону. Через принципи *реалізуються закони і закономірності охорони державного кордону*. Принципи охорони державного кордону пов'язані між собою і недотримання якихось із них призводить до недосягнення головної мети – забезпечення його недоторканності, а також захисту національних, економічних та інших інтересів України на кордоні.

Таким чином, в сучасних умовах *основними принципами охорони державного кордону є [7]: законність; повага і дотримання прав та свобод людини; широке*

застосування гласних та негласних форм і методів охорони кордону; безперервне добування інформації та своєчасна її реалізація в інтересах охорони кордону; постійна готовність підрозділів до дій; комплексне застосування різнорідних сил та засобів; взаємодія сил та засобів; безперервність охорони кордону; ґрунтовна побудова охорони кордону; зосередження основних зусиль на найважливіших напрямках і в потрібний час; маневр силами та засобами; активність, прихованість і раптовість дій; гнучкість охорони кордону; автоматизований і безперервний процес управління силами та засобами; усебічне забезпечення оперативно-службової діяльності; урахування і використання морально-психологічного стану особового складу в інтересах виконання визначених завдань.

Висновки

Таким чином, теорія охорони державного кордону України є системою поглядів на сутність, закономірності охорони державного кордону України, шляхи підвищення її ефективності, особливості розбудови ДПСУ, а також на форми і способи оперативно-службової діяльності органів ДПСУ.

Вона є спеціалізованою окремою галуззю наукового знання, яка перебуває у тісній діалектичній єдності з іншими галузями та теорією забезпечення національної безпеки.

Перспективою подальших досліджень є структура, наукові проблеми, методи дослідження та завдання теорії охорони державного кордону України. Формування теоретичних основ теорії охорони державного кордону України на сучасному етапі.

Список використаної літератури

1. URL : <https://uk.m.wikipedia.org>.
2. Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України до 2020 року: схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1189-р від 23.11.2015 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-p>.
3. Про державний кордон України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. С. 5.
4. Там само. С. 2.
5. Про Державну прикордонну службу України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. С. 208.
6. Про прикордонний контроль : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 6. С. 46.
7. Статут з охорони державного кордону України, частина I прикордонний загін (проект). [Б. м.] : Видавництво НАДПСУ, 2003. С. 2.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2018

Схвалена до друку редколегією 19.03.2018

H. Mahas

SCIENTIFIC FUNDAMENTALS OF THE THEORY OF PROTECTION OF THE STATE BORDER OF UKRAINE AS A SPECIALIZED BRANCH OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The scientific fundamentals of the state border protection are investigated in the article. Theoretical approaches of scientists to the concept of “the theory of state border

protection” have been analyzed, the place and role of the theory of protection of the state border of Ukraine in the system of scientific knowledge have been determined, its relative independence as a branch of knowledge has been established. The scientific bases of the theory of the State border protection are formed at the present stage.

Key words: public administration, theory of protection of the state border, conceptual apparatus, laws, regularities.